

Ilze Stikāne,
Lāti Ülikooli professor, lastekirjanduse uurija

„Pedagoogiline tsensuur” läti laste- ja noortekirjanduses

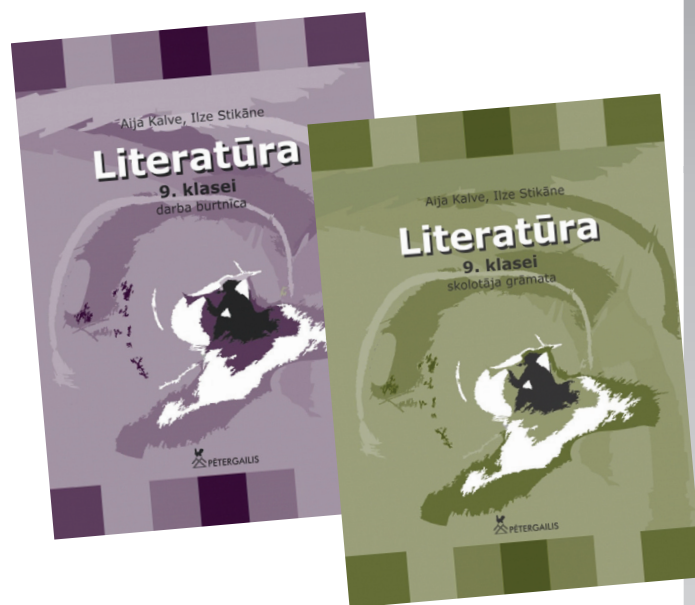
Tahaksin rääkida ühest Lātis viimasel ajal eriti päevakajalisest probleemist, nn pedagoogilisest tsensuurist. „Pedagoogiline” sellepärast, et kirjandusteoste läheneetakse kui kirjanduse õppimise sisule.

Mõni aasta tagasi käis Lātis elav mõttevahetus teemal, milliseid kirjandusteoseid võib ja milliseid ei tohi kooliõpikutesse panna. Arutelu osutab ohtlikule tendentsile – soovile piirata laste õigust tutvuda kõrgel kunstilisel tasemel teostega, nii klassika kui kaasaegse kirjandusega. Korduvad „pedagoogilise tsensuuri” juhtumid Lātis tekitavad eelkõige küsimuse, kas meie kaasaegses laste- ja noortekirjanduses on nn tabu- või keelatud teemasid, sobimatuid sõnu ja mõisteid. See nähtus on täielikus vastuolus modernse ühiskonna arenguga, mis piire pigem paigalt nihutab. Kaasaegses laste- ja noortekirjanduses valitseb järjest enam arusaam, et lastega on võimalik rääkida kõigest.

Mitmed maailmas juba mõnda aega fookuses olnud päevakajalised teemad on hiljuti jõudnud ka läti laste- ja noortekirjandusse. Vägivald, seksuaalse ahistamise ohte, uimastisõltuvust, surma, vanemate lahutust, alkoholismi jm probleeme käsitletakse Māris Rungulise, Gundega Repše, Anna Skaidrīte Gailīte, Sandra Vensko, Kristīne Ulberga, Inese Ķestere, Maija Laukmane jt jutustustes ning romaanides.

Lātis on tekkinud tendents rakendada lastekirjanduse hindamisel „idüllikriteeriumi”, mille kohaselt peaksid lapsed lugema vaid kirjandust, mis

Lühendatult ettekandest Eesti Lastekirjanduse Keskuse ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse seminaril „Laps kirjanduses 3” Eesti Lastekirjanduse Keskuses 20. oktoobril 2015

kujutab õnnelikkude, päikeselist ja helget maailma. Hoolimata universaalsest tõest, et kirjandusteose kvaliteeti ei määra mitte teemad (MIDA kujutatakse), vaid see, KUIDAS neid kujutatakse, KUIDAS probleeme lahendatakse, protesteerivad mõned täiskasvanud – lapsevanemad ja meie kurvastuseks ka õpetajad – just nimelt teemade vastu. Tundub, et need täiskasvanud on unustanud või ei tea (peamiselt ikka ei tea!), et lastekirjandus on ennekõike kunst ja mitte didaktiline uurimus, ning et see sütitab lugejat kunstile omaste vahendite – kujundite, tegelaste, üldistuste, võrdluste, liialduste, ironia, paroodia, paradokside jne abil.

Nii oleme silmitsi absurdse olukorraga – ajal, mil ühiskond peaks pühendama kogu jõu lugemise edendamisele, aina tugevneb soov keelata lastel või noortel mõnda raamatut lugeda. Ühe arvates on kummituslood lastele täiesti sobimatud, teisele tundub, et lapsed ei peaks lugema läti kir-

jandusklassiku Aleksandrs Čaksi luuletusi, milles mainitakse alkohoolseid jooke või seksiga seonduvaid sõnu. Kolmas aga arvab, et mõnes teoses elavalt kirjeldatud uimastisõltuvus võib reklaamida uimastite kasutamist ning tapmine ärgitada vägivaldale päriselus. Ilukirjandust, sh isegi fantasia- ja ulmeromaane peetakse infoallikaks päriselu sündmuste kohta. Kahjuks tuleb tunnistada, et niisugust vulgaarsotsioloogilist lähenemist põhjustab ebakompetentsus, suutmatus mõista kunsti mõju spetsiifikat. Kui last takistatakse lugemast raamatut, milles kujutatu tundub täiskasvanuile ohtlikuna vaid nende endi teadmatuse tõttu, väheneb ka laste ja täiskasvanute vaheline üksteisemõistmine.

Üks „pedagoogilise tsensuuri“ näiteid pärineb 2012. aastast, kui haridus- ja teadusministeerium keelas 6-aastastele lastele mõeldud õppekomplekti *Soli pa solim* (autorid Antra Balode ja Agita Sirsniņa) panna silmapaistva poeedi Pēters Brūverise (1957–2011) luuletusi „Häkkerite laul“ (kogust *Brinumdzejoli* 2006) ja „Mida ma teen, kui ükski jään?“ (kogust *Gliemežis un cirulīte* 1995). See samm tekitas arusaamatust mitte ainult õpiku autorites ja kirjastuses, vaid ka ühiskonnas laiemalt, kuna tegemist on äärmiselt lapsepäraste luuletustega, milles leidub nii heatahtlikku irooniat kui ka omajagu emotsionaalset tõsidust:

Häkkerite laul

Ha-haa häkkerid
ha-haa häkkerid
me murrame lahti kõik koodid
me teame, kus ringleb raha
ha-haa häkkerid...
me kõikjale pääseme vargsi
ei iial me pihud jää tühjaks
ha-haa häkkerid...
me haume viiruseid
ja päästame tuulde neid
ha-haa häkkerid...
mida teised on hoidnud aastaid,
häkker kolme tunniga röövib
ha-haa häkkerid...

Mida ma teen, kui ükski jään

Mida ma teen, kui ükski jään?
Ma uurin lage ja seinu ja ämblikku,
keda ema minema pühkinud pole, loen kokku
kõik pühad ja kuulatan tuult,

mis vilistab vaikselt korstnas.
Ma vaatan aknast välja, oodates vihma
tean, et vihm on vesi katkisest vannist,
ma mässan ja askeldan köögis,
teen emmele roosamannat.

Mida ma teen, kui ükski jään?
Ma lähen aeda ja mängin mesilast, ja
mängin põrnikat ja Miki-Hiirt, mõtlen,
mis teised praegu ka teevad ja kas
lövi võib juua kruusist kalamaksaõli?
Ma pükstest ei hooli ja puu otsa ronin
ja täiest kõrist laulan kui löoke,
ma saan taeva peaaegu kätte, kuid
mis hakata taevaga peale?

Mida ma teen, kui ükski jään?
Ma vaatan peeglisse, silmitsen end ja uurin,
mis värvi on tegelikult mu nahk, ei tea,
kui oleksin neegripoiss Zambezist,
kas mu õeks oleks tilluke krokodill?
Ma nuputan, kuidas saaks põhjapoolusele,
ja mis nimed on eskimo lastel,
mõtlen sellest, kuidas siduda meremehesõlme
ja sellest, kust lahvatab pikselöök.

Siis tuleb ema koju,
ja me sööme roosamannat.

Aga mida teed sina, kui sa ükski jääd?

IBBY Läti seksioon väljendas nõrdimust ning pakkus välja oletusi (kuna keeldu ei põhjendatud!), mis võis neis luuletustes lastele ohtlikuna tunda. Luuletaja Inese Zandere kirjutas: „Brūverise vaimukas luuletuses häkkeritest nähti ilmselt julgust suureks saades kurjategijaks hakata. Kas selle luuletuse mittelugemine hoiab lapsi teadmatuses virtuaalsete varguste kohta või kaitseb neid nende eest? Kuigi lapse üksinda kodus viibimine on ohtlik ja lausa seadusevastane, on üksindus sellegipoolest lapsele kujutlusvõime ja mõtisklemise ruumiks.”

Teine sarnane juhtum oli seotud õppekomplektiga „Kirjandus 9. klassile“ (2012, autorid Aija Kalve ja Ilze Stikāne). Tungivate ettepanekute surve olid autorid sunnitud selles mitu teksti välja vahetama (näiteks Aleksandrs Čaksi luuletus „Joodiku laul“ asendati katkendiga luuletusest „Poeem taksojuhust“). Mitmes luuletuses, jutustuses ja näidendis kärbiti sõnu, ridu, lauseid või terveid lõike. Ometi ei rahuldanud see veel mõne

retsensendi ja haridusministeeriumi ametniku moraalivalve vajadust, neid häirisid näiteks ka read nagu „lendas välja kui kork madeirapudelilt”, „narkootikumidele pole läti lavastustes kohta”, „ta tõmbab ninna valget pulbrit” jpt. Tüli ametnikega kestis mitu kuud, mille jooksul püüti tõestada, et Aleksandrs Čaksi luulerida „lendas välja kui kork madeirapudelilt” on autorile iseloomulik võrdlus ja sellega ei osutata kujundlikult tähelepanu mitte alkoholi tarvitamisele, vaid elus tekkinud rutiini ületamisele.

Eriti palju poleemikat põhjustas kavatsus võtta 9. klassi õpikusse katkendeid Suzanne Collins'i raamatust „Näljamängud”. Õpiku autorite arvates toob see kogu maailma teismeliste seas nii menukas ja päevakajaline romaan jõuliselt välja iga inimest puudutavad probleemid. Selle pinnalt saab algatada klassis arutelusid selliste väärtuste üle nagu inimlikkus, elu, perekond, sõprus, armastus, vabadus, kaastunne, vastupidavus jne, ning see aitab kaasa ka ulme kui žanri mõistmisele. Pealegi pakub komplekt meetodikat, mis ei arenda õpilastes ainult süžeevahenduste tajumist, vaid ka oskusi nende väärtuste märkamiseks ning romaanis kujutatud kangelaste ja sündmuste hindamiseks.

Viis veenvat põhjendust, miks „Näljamängud” võiks ja lausa peaks olema 9. klassi kirjandusõpikus, esitas Mārīte Āboltiņa, Läti Ülikooli dotsent ja õpikute retsensent: romaan 1) näib 15–16-aastastele õpilastele suurt huvi pakkuvat; 2) jutustab avameelselt ja tabavalt sellest, et me elame mitmetahulises maailmas; 3) rõhutab jõuliselt ja emotsionaalselt inimlikke väärtusi; 4) on kõrge kunstiväärtusega kirjandusteos; 5) võiks olla ühenduslüliks põhi- ja keskkooli kirjandusõpetuse vahel.

Ometi jäi peale mitme retsensendi ning haridus- ja teadusministeeriumi ametnike kategooriline seisukoht, et „Näljamängud” ei ole õpikusse sobiv tekst. „Oleme hakanud kartma omaenda varju ning soovime uuesti nagu nõukogude ajal edendada müüti õnnelikust lapsest, keda kõik armastavad, kes elab kaunil õnnelikul maal, mis teda igati soosib. [...] Ma pöördun oma kolleegide poole, paludes neil tõsiselt ja tundlikult valida kriteeriume, mille järgi õpikutes kajastatavad tekstid valitakse, ning mitte jõuda purismi uuestisünnini 21. sajandil. Siinkohal tahaksin rõhutada sõna „purism” tähenduses „liialdatud kaldumus rangetele väärtustele,” kommenteeris olukorda Mārīte Āboltiņa.

Tsensuur tänapäeva Euroopas tundub anakro-

nismina. Kuid ometi näib, et 2015. aastal on see Lätis ametlikult seadustatud Läti Seimi haridus- ja teadus- ja kultuurministeeriumi seaduse täiendustega, mis ütlevad järgmist: „Haridus- ja kasvatusprotsessis, mis ei vasta käesolevas seaduse eesmärgis sisalduva õpilase moraalse kasvatus- ja arengutagamisele.” Nimelt: „Haridussüsteem tagab niisuguse moraalse kasvatus- ja arengutagamise, mis vastab Läti Vabariigi Põhiseaduses nimetatud ja kaitstud väärtustele, nagu näiteks abielu ja perekond.” Täpsemad üksikasjad selle kohta, mida pidada teabeks ja meetoditeks, mille eest õpilasi kaitsta tuleb, puuduvad ning seega on kogu võim haridus- ja teadusministeeriumi kätes ja tee tsensuurile avatud.

Ja nüüd järgnevad teod – kirjandusõpetaja ja luuletaja Iveta Ratiņa saab kooli administratsioonilt noomida, kuna on oma tundides pakkunud 10. klassi õpilastele tõlgendamiseks Agnese Krivade luuletust, mis sisaldab kahte venekeelset roppust (seoses sõnaga „keppima”). Õpetaja kirjutab sellest oma Twitteri kontol, mispeale vallandub kära. Sekkub ka Riia linnaape Nils Ušakovs, kes teeb järelduse, et Riia koolide õppematerjalide tuleks uurida ning välja selgitada, kas haridusministeerium on need heaks kiitnud ning kas need vastavad normatiivsetele dokumentidele.

Kuid haridus- ja teadusminister Mārīte Seile on veendunud, et õpetaja on professionaalselt vastutav õppematerjalide konteksti ning eakohasuse eest ning et tema ise õpetajana ei väldiks roppe sõnu sisaldava kaasaegse luule analüüsimist oma keskkoolinoortega.

Kujunenud olukord juhib meie tähelepanu mitte ainult laste ja noorte lugemishuvi edendamise võimalustele, vaid ka ühiskonna kultuurikompetentsile. Osa täiskasvanute ebakompetentsus ja vastuseis kasvab sedamööda, kuidas ilmuvad uued, päevakajalised raamatud, mis äratavad lastes ja noortes huvi ning on vastavuses kaasaegsete arusaamade ja maitsega. Seega ei peaks hoolitsema mitte ainult selle eest, et avaldataks häid raamatuid ning et need oleksid lugejatele kättesaadavad, vaid tähelepanu tuleks pöörata ka täiskasvanutele. Lätis on hea näide selle kohta igaaastase lugemisprojekti „Laste- ja noortežürii” täiendus „Lapsevanemate žürii”, mille eesmärk on soodustada perekonna toetust ja ühendada erinevaid põlvkondi läbi lugemise, levitades sel viisil lugemisrõõmu.

Lühendatud teksti aluseks on **Evelin Banhardi** tõlge Ilze Stikāne ingliskeelsest ettekandest